

ЦВИЈИЋЕВА ПЕРЦЕПЦИЈА ГЕОГРАФСКОГ ПОЛОЖАЈА СРБИЈЕ

Садржај: Јован Цвијић је велики географ из прве половине XX века. У овом раду је размотрена проблематика положаја и улоге Србије на Балканском полуострву у контексту Цвијићеве теорије о „особинама спајања и прожимања“ и њима супротним „особинама изоловања и одвајања“ Балканског полуострва. Та теорија у новије време задобија актуелност у вези са теоријом „центар-периферија“. Циљ овога рада је да упореди представе Јована Цвијића о положају Србије на почетку XX века и реализоване до краја XX века “користи и штете” од тог положаја за српски народ и државу.

Кључне речи: Јован Цвијић, Србија, Балкан, географски положај

Abstract: Jovan Cvijić was a great geographer from the first half of 20th century. In this article, we considered the issue of position and role that Serbia has at Balkan Peninsula, in the context of Cvijić's theory about «characteristics of integration and permeation», as well as about the opposite «characteristics of isolation and separation». This theory has become important in recent time through its relation with the «center-periphery» theory. The aim of this article is to compare Cvijić's images of the position of Serbia at the first half of 20th century with present situation.

Key words: Jovan Cvijić, Serbia, Balkans, geographical position

Увод

У проучавањима геосоцијалне стварности Балканског полуострва Јована Цвијића је занимала поларизација “средиште – залеђе” (нодални регион) и “језгро – периферија” (геополитички регион). Узроке поларизације изналазио је у детерминацији спољашњег простора и хијерархичности унутрашње организације социјалног простора. У покушају да усклади аргументе дијаметрално супротних ставова у балканској геополитици, Јован Цвијић је конструисао теорију о географским “особинама спајања и прожимања” и њима супротним “особинама изоловања и одвајања” Балканског полуострва, која је добро развијена у српској антропогеографској школи (Грчић, М. 1996-б; 2004-а; 2004-б). Цвијићева гледишта су блиска актуелним теоријским моделима као што су модел “центар – периферија” (Friedmann, М. 1967), теорија центрипеталних и центрифугалних сила (Hartshorne, R. 1950), теорија „центра (полова) и осовина развоја“ (Boudeville, R. J. 1961), концепт фактора кретања (циркулације) и иконографије (Gottmann, J. 1952), модел централног језгра државе (Witlesay, D. 1939) и други.

¹ Др Мирко Грчић, редовни професор, Универзитет у Београду - Географски факултет, Студенски трг 3/3. У раду су презентовани резултати истраживања у оквиру Пројекта 146010, који је финансиран од стране Министарства за науку и технолошки развој.

Цвијићева теорија балканског центра и периферије

Доминантни модел типа „центар-периферија“ састоји се у перцепцији неравномерног напретка међу људима, стварањем и одржавањем подређених и доминантних структура. Центар концентрише економску, војну и информациону снагу. Периферија акумулира и шаље према центру материју, енергију и информацију, док центра шаље ка периферији организујућу информацију (Грчић, М. 2000-б). По мишљењу Јована Цвијића, Србија је требала да одигра улогу организујућег “стожера интеграције” или “Пијемонта” не само српских, него и јужнословенских земаља. Идеју повезивања у антропогеографији Јован Цвијић је пројектовао у моделу „тачка атракције“ (у новијој терминологији „центра раста“) и „особина спајања и прожимања“ (у савременој терминологији „осовина развоја“), који ће у новије доба добити форму модела “центар-периферија”. Његове антропогеографске студије залазе у структуру ондашњег политичког простора Балкана, узимајући у обзир географске и геоморфолошке особине, које обликују регионалне везе и односе са Централном и Западном Европом (Цвијић, Ј. 1991-а). Цвијићев однос према центру и периферији треба посматрати само као начин на који је он користио централизацију и поларизацију за тумачење антропогеографске карте Полуострва, а не као националистичку (“великосрпску”) идеологију (Dimitrova, S. 1996). Неке анализе Цвијићевих антропогеографских радова дају основу за конструкцију теорије о центру и периферији. Основне идеје су следеће:

1. *Територијална диференцијација или социјално-економска неравномерност* развоја земаља или региона, *условљена је поларизацијом територије* тј. издвајањем центра и периферије. Центар је организатор простора који га окружује, до границе до које допиру његови утицаји. Центри могу бити представљени графички као тачке које у развоју исцртавају кругове (утицајне сфере), и ступају у међусобне хоризонталне (линеарне) и вертикалне (хијерархијске) односе. Центар и периферија повезани су међусобно токовима информација, капитала, радне снаге, идеја.

Покретачка снага, која условљава настанак и развој система “центар-периферија” је квалитативна трансформација центра услед генерисања, усвајања и дифузије технолошких, социјалних и других иновација. Центар стално црпи разноврсне ресурсе из периферних зона, што продубљује територијалну неравномерност, слаби периферију. Центар може постојати у времену и простору само ако је повезан са периферијом, која представља природну зону његове експанзије. У почетку, међурегионални контрасти се повећавају, поларизује се социјално-економски простор. Током времена, развој центра подстиче и развој периферије; без развијеног центра није могућ ни развој периферије. Периферија може очекивати свој прогрес само ако прихвата и користи све културне, политичке, економске и остале емисије из центра.

Разлике између центра и периферије су објективна географска закономерност. Утицаји центра на периферију, и обрнуто, врше се у процесу њихових узајамних прожимања и спајања. У почетним фазама развоја правци утицаја иду од периферије ка “тачки атракције” која постаје фокус концентрације. У вишим фазама развоја културни и економски утицаји иду у обрнутом смеру – дифузно од центра ка периферији. Културни појасеви и метанастазичке миграције на Балканском полуострву које је идентификовао Јован Цвијић, добра су илустрација ове теорије.

2. *Детерминација утицаја географске средине*. Према Јовану Цвијићу, повољности за узајамно прожимање и спајање, које омогућују историјски развој и цивилизацијски процес, су условљене географским и геоморфолошким склопом одређених територија. Вредност периферије за центар зависи од географских граница

(баријера) и њихове могућности да пропуштају утицаје из центра. Географска отвореност периферне зоне према центру омогућује њен политички и културни развој.

Савремена теорија самоорганизације система или синергетика, дефинише категорију *атрактора*, то јест привлачног стања којем тежи систем. Речне долине у природним пределима (ландшафтима), велики градови у социјалним системима – у суштини су атрактори. Јак атрактор у мрежи насеља одговара повољном економско-географском положају, а слаб атрактор – неповољном (Бабурин, В. Л. 2007). То њихово гравитационо својство ствара предности за привлачење иновација и становништва. Јован Цвијић је запазио да се становништво „увек груписало око извесних тачака и површина атракције, образујући најпре мало језгро, и око њега су се други људски слојеви нагомилавали, слично кристализацији материје у неорганском свету. Једном скупљени, људи радом и интелигенцијом усавршавају и повећавају природне изворе богатства, и тиме подижу вредност географског положаја неког места и краја; то привлачи друге који се желе користити и природним изворима тога географског положаја и његовом већом вредношћу, оном што је произашла из људског рада. Тако људске агломерације расту и напредују“ (Цвијић, Ј. 1991-а). Као што видимо, баш економскогеографски положај је атрактор за процесе територијалне концентрације становништва и формирање градова. У етнодемографским системима атрактори су културне структуре. У социоекономској географији су распрострањени такозвани „необични атрактори“, чија суштина је у томе, да се многи процеси при малим почетним разликама у дугом периоду времена удаљавају један од другог, повећавајући геодиверзитет насељености. Тако насеља која су настала приближно са истим параметрима, кроз векове доспевају до различитих нивоа хијерархије демографско-насељских и функционалних система.

3. *Хијерархија територијалних система “центар-периферија”*. Геополитички центар вишег ранга је, по Јовану Цвијићу, централни простор у пресецишту периферних простора суседних центара. Услед тежње да заузму периферију независну од њих, суседни центри ће померати тежишта ка тој позицији која ће им омогућити дифузију различитих културних и економских утицаја на суседне центре нижег реда и ширу периферију. Просторна организација центара различитог хијерархијског ранга представља компромис њихових међусобних функција и интереса. Неусклађеност функција и интереса између центара чини основу конфликта.

Јован Цвијић наводи да простор језгра модерне државе, мора имати неко иницијално преимућство над периферним просторима, као и то да се језгро историјски полако помера, зависно од промена важности појединих крајева за државну целину, било због регионалних промена у привреди, култури или становништву (Цвијић, Ј. 1969). Померања језгара балканских држава кретала су се по правилу од планинских предела ка жупама и низијама (Грчић, М. 2002-б). Према томе, геополитичке функције и геостратешки интереси се остварују преко три типа релација између центра и периферије: *Први*, вертикално кретање које доводи до формирања и умножавања центрипеталних сила које имају као резултанту развој центра моћи; *Други*, кружно или дифузно кретање које омогућује пенетрацију различитих културних и економских утицаја из центра према периферији тј. залеђу. Центрипеталне силе конвергирају ка периферији, и коначно сам центар „мигрира“ (принудно или интеграцијом) ка периферији; *Трећи*, линеарно кретање дуж комуникација шире доступности, уколико суседни центри моћи остварују своју експанзију према периферији. У трећем случају се стварају зоне конфликта или сарадње услед пресецања зона утицаја суседних геополитичких центара моћи (Грчић, М. 2002-а).

Цвијићева теорија „спајања и прожимања – изоловања и одвајања“, нашла је одговарајући резонанс у теорији центрипеталних и центрифугалних сила Ричарда Хартшорна и теорији “центар-периферија” Џона Фридмана. Цвијићу је ова теорија послужила за описивање географских услова на Балканском полуострву и дефинисање типова веза и релација између периферних и централних простора. Он је у идеји „особина спајања и прожимања“ применио логику релативно отвореног (рецептивног) система, а кроз идеју „изоловања и одвајања“ логику затвореног система. С тим у вези, разматрао је етносе на Балкану као отворене системе за разне утицаје из других етноса, услед чега су се мешали са суседима, мењали културу и језик, и закључио, да на Балкану нема монолитних етноса, сличних раси, пореклом од једног претка, већ да су то скупови древних етничких супстрата (Цвијић, Ј. 1991-6). Евроазијске особине Балканског полуострва, по Јовану Цвијићу, последица су отворености за спољашње утицаје и особина спајања и прожимања. У одговарајућем историјском контексту, теорија и њен модел имају следећи облик:

1. Географске карактеристике Балкана (поморске и геоморфолошке везе са Малом Азијом и континентална отвореност према Европи) су природни и повезујући услови за остваривање процеса узајамних утицаја и трансформација центра и периферије. Два типа геоморфолошких карактеристика полуострва, т.ј. “пенетрација-спајање-прожимање” и “изоловање-одвајање”, су оне објективне географске особине које чине регион врло важном периферијом за центре (Малу Азију и Европу), од античких времена до модерног и савременог доба. Дуж њих воде комуникациони правци Север-Југ и Исток-Запад, или уздужни и попречни правци. Све то као и отвореност северне границе према Европи фаворизује развој периферног простора и подстиче померање центра у правцу периферије. Две главне тачке нодалитета Балканског полуострва – Београд и Истанбул, налазе се на дијаметрално супротним рубовима Балканског полуострва и повезују га са Средњом Европом и у Малом Азијом (Грчић, М. 1984).

2. Овај тип релација, детерминисан од географске средине, имао је основни историјски резултат у чињеници да је Балкан био центар политичке, економске и културне моћи у време Византијске империје. Балканско полуострво је, захваљујући отворености према суседним областима Мале Азије и Европе, имало улогу трансмисије, а затим и центра дифузије материјалних и културних добара. Балкан се налази између два центра моћи – Мале Азије и Европе, између којих је имао улогу веома важне периферије, а у одређеним историјским периодима је преузимао и улогу центра који је емитовао културне, политичке и економске утицаје у правцу периферних простора. Положај Константинопоља између Европе и Мале Азије то илуструје. Са Цвијићевог гледишта, географски положај Константинопоља нема стратешки положај сам по себи. У ствари, његове географске карактеристике чине га периферним градом на полуострву.

3. Природни историјски развој Балкана је прекинут због “турског продора” који је дугорочно учинио полуострво периферијом Европе. Полуострво је било лишено унутрашњег културног центра уопште; то му је дало ново геополитичко и геостратешко значење. Од тада стратегија детерминише значај Балканског полуострва у Европској историји. Политички и економски значај овог простора, детерминисан његовим географским карактеристикама, огледао се у центру око којег је полуострвски унутрашњи простор уређен (организован). То показује да геостратешке вредности Балкана и његових делова одређују типове односа између периферије (Балканско полуострво) и центра (Централна и Западна Европа).

4. Геополитичке и геостратешке веза и интеракције између периферног и централног простора створиле су *Источно питање* (Чубриловић, В. 1983). Према Цвијићу, суштина овог геополитичког проблема није ништа друго него конфликт Русије (један од суседних центара моћи) у експанзији према Источном Балкану (њеној

природној периферији) и противакција Европе (центра) да заустави то кретање. Русија је у тежњи да заузме периферни простор укрстила своје интересе са друга два центра моћи – централноевропским (Аустроугарска) и малоазијским (Турска). У таквим констелацијама центара и периферија, Бугарска, Србија и Македонија су представљале централни простор Полуострва а истовремено важну транзитну периферију између Централне Европе и Мале Азије (Dimitrova, S. 1996).

5. Према Цвијићевој географској анализи, северна граница која повезује полуострво са Европом је подељена на два дела, Источни и Западни. Преко источног воде комуникације са Европским делом Русије, док преко западног воде комуникације са Централном и Западном Европом. Чињеница да бугарске територије заузимају источни а српске територије западни део границе, дала је Цвијићу основе за компарацију геостратешке вредности региона источног и западног Балкана. Бугарска је добијала већи значај само као геополитички експонент Русије.

6. Релације и везе између централних и периферних простора су измењене организовањем нових националних држава у Европи. Тако, после уједињења Немачке и успостављања политичке алијансе са Хабзбуршком империјом, главни политички циљ анти-немачке Европе био је да спречи укључивање или гравитирање околних простора према том центру моћи. Ово кретање дуж хоризонталне линије, које води до нове редистрибуције централног (европског) простора у правцу југо-источних суседа може бити извршено само апсорбовањем периферије - Балкана. Моравско-вардарска комуникација је природна географска директриса, која омогућује вертикално кретање на линији центар-периферија.

7. Србија је посредством маркантних географских директриса – уздужних и попречних удолина које имају особине спајања и прожимања у ширим регионалним констелацијама, географски предиспонирана да буде централишућа област југоисточне Европе (Радовановић, М. 1983; 1991). Изражавајући у својим традицијама, социјалним и политичким структурама наслеђе култура Европе и Азије, Србија се увек налазила под великим утицајем европске цивилизације (Грчић, М.2005-а). Србија упркос свом прелазном, изложеном и променљивом геополитичком и геостратегијском и макрорегионалном положају, поседује истовремено, оне и онакве просторно-физичке и функционалне константе које ће њеној територији и интеррегионалним правцима увек давати примат у југоисточној Европи, како на плану државно-територијалне организације, тако и у вези посредничке и транзитне функције у односу на њено окружење (Радовановић, М. 1983). То је географска и историјска закономерност, запажена и потврђена у делима Јована Цвијића и његових следбеника.

Јован Цвијић је први научник који је показао значај ових комуникационих линија које повезују Централну Европу са Балканом и Малом Азијом и представљају најкраћи пут до Суецког канала. Осим тога што ове линије повезују периферију и центар оне имају изванредан стратешки значај не само за Европу (центар) него такође и за Балкан (зона експанзије). На тај начин Морава и Вардар постају интерни центар полуострва; онај који организује географски и политички простор Балкана. У Цвијићевом погледу, Србија је балканска држава која има функцију регионалног геополитичког центра у контексту релација центар-периферија. Зато, по Цвијићу, полазећи са гледишта географије, етнографије и етно психологије, територија Србије је природно повезана са Панонском низијом и јужно словенским територијама Хабзбуршке империје. На језику политичке дипломатије, ово значи да постоје неопходни геополитички, етно-психолошки и геостратешки услови за трансформисање простора Балкана у сједињене независне државе Балкана. Та творевина може да настане ако центар (Србија) обједини њене околне периферне зоне (део Паноније и земље Аустроугарске империје), али у корист и у интересу Западне

Европе (Цвијић, Ј. 1991-б). Тек тада ће балканске земље (према Цвијићевој тези), моћи да контролишу главне путеве од Централне Европе преко Балканског полуострва до Мале Азије, преузимајући функције баријере против Немачке експанзије и чинећи немогућим реализацију геополитичке идеје назване *Drang Nach Osten*. У овом историјском времену (крај 19. и почетак 20. века) главни геополитички правци експанзије нису ишли из Русије него из Централне Европе у правцу југоисточне периферије. Ако је Моравско-вардарска удолина унутрашњи центар Балкана (којом је после 1913. г. овладала Србија), онда стратешки фокус, према свим природним и логичким мерилима, припада Србији. Осим тога, Срби држе важне комуникације између Балкана и Европе. Полазећи од значаја тог простора за повезивање Централне и Западне Европе са Периферијом, Цвијић је елаборирао став о геополитичкој улози и геостратешком значају географског положаја Србије.

Мит и реалност централног положаја Србије на Балкану

У раном средњем веку (VI-XIII в.) српске земље су биле важна карика у просторном повезивању између Европе и Мале Азије, укључујући један од праваца тзв. Свиленог пута, који је коришћен за пренос скуповених роба од номадских група, трговаца, бегунаца, дипломата, духовника итд. Утицај те реке људи, материјалних и духовних вредности на српски етнос био је како позитиван, тако и деструктиван, а најчешће су била присутна истовремено оба утицаја. Османска инвазија, пад Византије – религиозног и културног патрона, модела државности балканских Словена, прекинуо је трансмисиону функцију српских земаља за више од пет векова.

Од 1459. г. српска деспотовина је потпуно потчињена Османској империји. Срби су, по речима Вука Караџића, “сами својим средствима, готово непознати целој Европи” извојевали аутономан статус 1829. године а потом и независност која је потврђена на Берлинском конгресу 3. марта 1878. године (Радовановић, В. С. 1953-54). Од тада српска интелигенција и политичка елита, при оцени националног простора нове државе као да се враћа у Средњи век, када је Србија била некад савезник, некад непријатељ, аки увек ученик Византије – најмоћније империје у раном Средњем веку. Ретроспективна глорификација географског положаја земље не одговара њеном изгубљеном централитету с падом Византије и после маргинализацијом Источног Средоземља, не увиђа периферност према главним светским социо-економским и војно-политичким половима с краја XIX и почетка XX века (Grčić, М. 2007-а).

То прецењивање сопственог националног простора је позната ствар за све европске народе а посебно за балканске, где је у националном памћењу дубоко закодирано убеђење у посебан значај, да не кажемо искључивост земље и народа, помешано с поносом историјске величине (Грчић, М. 2003). Не само код Срба, него и код Бугара и Руса, у народном предању срећемо мит положаја на светском раскршћу, мит великих природних богатстава, мит свете земље заштитнице и царева светитеља, мит националне величине и посебне историјске мисије (Грчић, М.2006-а).

Национални препород као и изолација Балкана од модерног развоја Европе, после Велике француске револуције, спречавају да се превазиђе заводљива перцепција прошлости, која се пројектује на садашњост. То се добро види у распрострањеној иконографској представи о кључном месту у балканским, европским па и светским процесима. Уџбеничка класика повезује географски положај Србије с подацима о величини и променама њене територије, с границама и њиховом бонитацијом и ... с обавезним закључком да је географски положај „веома повољан“. При том се често цитирају Цвијићева поређења Србије са “кућом на друму”, “евроазијским мостом”, “капијом истока” и слично. Неки аутори у положају Србије

откривају неку мистичну “тајну Балкана” и “спону светова” (*catena mundi*). Теза о „веома повољном“ географском положају обично се оправдава следећим аргументима, који се узимају као историјске константе:

- Србија је позиционирана на најкраћем копненом комуникационом снопу између Европе и Блиског истока, који се ту рачва и укршта с магистралама које повезују Средњу Европу с Источним Средоземљем и Јужним Јадраном;
- Србија је у зони конвергенције речне мреже Средњег Подунавља;
- Српске земље имале су улогу предзиђа за одбрану хришћанске Европе од турских продора и ширења ислама. За многе Србе то води до сумњивог очекивања да их Европа и Русија неће оставити у случају неке конфронтације;
- Сама по себи Србија представља велики интерес са својим природним богатствима, индустријом, пољопривредом, радним ресурсима и интелектуалним потенцијалом.

Да би се схватила природа делом тачних а делом прецењених перцепција положаја Србије, треба да се имају у виду перипетије историјске судбине балканских народа, њихова доскорашња изолованост, деформисаност њихове менталне слике света и светских догађаја, као и неки други извори геополитичког максимализма (Грчић, М. 2000-в). При реалистичкој оцени геополитичког положаја Србије треба имати у виду следеће особености:

1) Цвијић је окарактерисао положај Србије, посебно Војводине, као опасно раскршће или “медијум за паркурирање, пројуривање и протрчавање” различитих освајача (Цвијић, Ј. 1991). Представа о тешком али важном положају земље на раскршћу и данас је елемент у националној иконографији. Чињеница да су српске земље прелазне, не значи да оне стварно имају резервисан кључни значај раскршћа у геополитичком и културолошком смислу. У суштини Балкан као целина данас је више транзитна зона него раскршће (Гњато, Р., Грчић, М. 2000-а). Некадашње царске друмове заменили су еврокоридори, ваздушни, железнички и речни коридори (Грчић, М., Раткај, И. 2005-б; Grčić, M., Ratkaј, I. 2006-б).

2) Цвијић је разматрао јужнословенске земље као велику цивилизацијску границу између Европе и Азије (евроазијске особине). У доба Османске империје тај простор је заиста био предзиђе хришћанске Европе (*Antemurale christianitatis*), а у време биполарног светског поретка идеолошка граничница између Истока и Запада (Грчић, М. 1995; 1998-б). Данас је источни Балкан део Западних економских и војнополитичких структура, а западни Балкан је још увек економски и геополитички субконтинент Европе (Грчић 2005-а). Услед геополитичких митова и предрасуда, Западне силе и данас гледају српско питање као део глобалне стратегије према Русији. Србофобија је део ширег контекста Русофобије у оним политичким и интелектуалним круговима Запада који још увек у подсвести имају изазов Истока и парадигму биполарног светског поретка. У геополитичким плановима зидара “Новог светског поретка” Југославија је изгубила “*raison d’etre*” а Западни Балкан представља периферни “вакуум моћи”. У прагматичком смислу, са гледишта светског односно европског система “центар-периферија”, територија Западног Балкана је „периферан“ простор, оличење хаоса, у односу на уређени европски „центар“ (Грчић, М. 2005-а).

3) Цвијић је окарактерисао положај Србије као централни на Балканском полуострву али без властитог излаза на море. Стога је чеону страну Србије видео на југу, на обалама Егејског и Јадранског мора. Данас се Србија окреће чеоном страном према Дунаву и Подунављу (Грчић, М. 1998-а). Положај у средњем Подунављу је значајан, али нема квалитет геополитичког кључа. Хинтерланд српских лука на Дунаву није успоредив са потенцијалом морских лука Солуна, Ријеке, Констанце.

4) Географски положај Београда у центру средњег Подунавља и Ниша на споју Моравско-вардарске и Нишавске удолине, скоро у центру Балканског полуострва,

једна је од предности Србије у глобалним комуникацијама (Грчић, М. 1996-а). Међутим, изградња алтернативних праваца кроз Бугарску улога моравско-вардарске удолине ће се релативизирати (Грчић, М., Раткај, И. 2005-б).

5) Балканско полуострво је отворено извана, али је доста тешко за прожимање и повезивање изнутра. То је у вези како са сложеном топографијом, тако и са етно-конфесионалним и политичким геодиверзитетом познатим под називом “балканизација”. Цвијић је веровао да силе спајања и прожимања могу да надвладају силе изоловања и одвајања, које производе ефекат балканизације (Грчић, М. 2007-б). Србија је по цену великих материјалних и људских жртава успела у једном периоду да преузме улогу „стожера“ интеграције јужнословенских земаља. Неравномеран регионални развој и локални центри моћи (Грчић, М. 1991), ојачали су дезинтеграционе снаге и обесмислили све те напоре (Грчић, М. 1999), што је довело Србију у позицију да се поново бори за свој територијални интегритет и место у европској заједници, а тиме на неки начин и за ново европско признање.

6) Цвијић је сматрао да јужнословенски народи имају много заједничког у култури, језику и карактеру, и да могу да створе државу по мерилима европског политичког и историјског мишљења (Трговчевић, Љ. 1990). Данас је јасно да балканске земље деле „границе-фронтове“, а не зоне активних веза (Foucher, М. 1991; Грчић, М. 2004). Суседске односе оптерећују регионализми и сепаратизми, што додатно компликује трансграничну сарадњу и геополитички положај Србије (Грчић, М. 1998-б; 2001).

7) Видимо да је је геопростор насељен Србима “географски, цивилизацијски и уопште, историјски предодређен за интеграционе и дезинтеграционе токове различитог карактера и домета. То је његова географска и историјска реалност, његово латентно својство, чињеница прошлости и садашњости. Да ли ће у таквој дијалектичкој супротности одлучујуће преовладати интегративна географска и друштвена компонента и постати чињеница будућности, зависиће искључиво од разумног савладавања унутрашњих баријера, премошћавања цивилизацијских и социопсихолошких прагова и претварања развојних диспропорција у богатство развојних могућности” (Радовановић, М. 1989).

Закључак

Истражујући генезу и еволуцију антропогеографских процеса на Балкану, Јован Цвијић је покушао да их објасни тако да им се узроци виде. Као један од кључних узрока тих процеса, Цвијић је разматрао међусобно противуречне особине географског положаја. То су особине „спајања и прожимања“ и њима противне „особине изоловања и одвајања“ које су у вези са кретањем. Те особине су узроковале противуречне геополитичке процесе, који су у одређеним историјским условима и констелацијама сила генерисали кризне ситуације. У XX веку Србија је преживела неколико кризних ситуација које су претиле да униште народ, његове тековине у области привреде, науке, културе и образовања. Због тога је Србија ушла у XXI век са шест негативних елемената биланса из претходног периода:

- 1) са нарушеним и исцрпљеним ресурсима природне средине;
- 2) са застарелом структуром и неодговарајућим квалитетом националног богатства;
- 3) са тешким бременом спољашњих и унутрашњих дугова;
- 4) са окупираним делом своје територије и последицама НАТО агресије;
- 5) са лошом репутацијом и незавидним међународним положајем;
- 6) са негативним демографским билансом.

Ако знамо да се Србија налази пред изазовима центара моћи који генеришу промене у овом делу Европе, треба се запитати, како се наше друштво може

најефикасније адаптирати тим променама и окренути их у своју корист? Нема једнозначног одговора на то питање. Да ли ће Србија смоћи снаге да се адаптира променама и да заузме улогу стожера интеграције Балкана, како је Цвијић предвидео? Србија се данас налази у позицији воза пред скретницама. У локомотиви седе политичари који тврде да је колосек који води у Европску унију једини исправан пут, иако је затворен и треба чекати зелени сигнал. Научници седе у задњем вагону и гледајући уназад, на основу пређеног пута разматрају где смо, куда идемо и шта нам је чинити. Генетски метод може бити основа за објашњење прошлости, али потребне су нове представе за пројектовање будућности. Ново време даје могућности за позитивне промене. Важна претпоставка за то је реалистичко преосмишљавање геополитичког положаја Србије.

Литература

- Бабурин, В. Л. (2007). *Волновая динамика мировых городов*. Слуга Н. А. (ред.): Глобальный город – теория и реальность, Москва, с. 47-66.
- Boudeville, R. J. (1961). *Les espaces economiques*. Paris.
- Wittlesay, D. (1939). *The Earth and the State*. New York.
- Gottmann, J. (1952). *La politique des États et leurs geographie*. Paris: Colin
- Грчић, М. (1984). Геополитички положај Југославије у прошлости и данас. *Зборник радова Института за географију ПМФ*, св. 31, 79-95.
- Грчић, М. (1991). *Промене диспаритета регионалног развоја Југославије*. Зборник радова XIII конгреса географа СФРЈ (1989), Приштина, 165-176.
- Грчић, М. (1995). Крајина као велика граница и етноконтактна зона. *Гласник Српског географског друштва*, 75 (1), 37-46.
- Грчић, М. (1996-а). *Концепција стабилног (одрживог) еколошко-економског развоја подунавских земаља*. Зборник "Подунавље у Србији - заштита, уређење, развој", Удружење урбаниста Србије, Београд, с. 110-115.
- Грчић, М. (1996-б). Елементи политичке географије и погледи на геополитичке проблеме Балкана у делима Јована Цвијића. *Гласник географског друштва Републике Српске*, 1, 67-77.
- Грчић, М. (1998-а). *Геополитички положај Србије у Подунављу и привредне интеграције Европе*, Зборник "Подунавље у Србији", УУС, Београд, с. 45-52.
- Грчић, М. (1998-б). *Нове функције граница Републике Српске у условима регионалне интеграције и пограничне сарадње*, Зборник "Република Српска у дејтонским границама", ГД РС, Бања Лука, с. 53-61.
- Грчић, М. (1999). Географске карактеристике и геополитички проблеми Балканског полуострва. *Гласник Географског друштва Републике Српске*, 4, 13-27.
- Гњато, Р., Грчић, М. (2000-а). *Геополитички аспекти развоја Југоисточне Европе*. Зборник: Потребне и могућности повезивања Републике Српске са мрежом европских транспортних коридора, Влада РС и Урбанистички завод РС, Бања Лука, с. 24-30.
- Грчић, М. (2000-б). *Политичка географија*. Београд: Географски факултет
- Грчић, М. (2000-в). Перцепција геополитичког положаја Србије између митова и реалности. *Гласник географског друштва Републике Српске*, 5, 71-81
- Грчић, М. (2001). Компоненте географског положаја Србије. *Зборник радова св. XLIX, Географски факултет*, 7-22.
- Грчић, М. (2002-а). *Концепт граничног региона*. Проблеми ревитализације пограничних крајева Југославије, Зборник радова са научног скупа. Географски факултет, Београд, с. 11-21.
- Грчић, М. (2002-б). Српска државотворна идеја у простору и времену. *Гласник географског друштва Републике Српске*, 7, 7-18.
- Грчић, М. (2003). Геополитичке детерминанте међуетничких односа на Балкану, Зборник радова Географског факултета, св. L, Београд, 2002. с. 1-19.
- Грчић, М. (2004). *Географска модель међетничких конфликтов на Балканах*. Монографија: Проблеми геоконфликтологије, В 2 Т. Том 1 / под редакцијом Н. С. Мироненко. – Москва: "Пресс-Соло", с. 196-216.
- Грчић, М. (2004-а). Јован Цвијић и српска антропогеографска школа. *Гласник географског друштва Републике Српске*, 8, 5-25.
- Грчић, М. (2004-б). Гносоолошки модел антропогеографије према концепцији Јована Цвијића и његова научна актуелност. *Демографија*, 1, 25-48.
- Грчић, М. (2005-а). Балкан као културни субконтинент Европе. *Гласник Српског географског друштва*, 85 (1), 209-218.

- Грчић, М., Раткај И. (2005-6). *Геополитиката на трансграничните врзки и транспортната интеграција на Балканите в Европа*. "Геополитика & геостратегија", Број 6, Българско геополитическо дружество, София. с. 41-54.
- Грчић, М. (2006-а). Културни ареали европске цивилизације. *Зборник радова Географског факултета LIII*, 23-44.
- Grčić, M., Ratkaj, I. (2006-6). *Transportation as a Factor of Trans-border Connection and Integration of South Eastern and the Rest of Europe*, in Henkel R. (ed): South Eastern European Countries on their way to Europe – geographical aspects, Forum ifl, Leibniz Institut für Länderkunde, Leipzig, pp. 61-74.
- Grčić, M. (2007-а). *Caracteristiques géographiques et problèmes géopolitiques de la péninsule balkanique*. In A. Parant, J.-P. Sardon (ed.), Les mutations de la decennie 1990 et l'avenir démographique des Balkans, Demobalk, L'Association des statisticiens des Balkans, University of Thessaly Press, Volos – Grece, pp 7-20.
- Грчић, М. (2007-б). Геополитички смисао и бесмисао балканизације. Зборник радова са научног скупа „Србија и Република Српска у регионалним и глобалним процесима“, Географски факултет у Београду, ПМФ у Бањалуци, Бања Лука, с. 29-36.
- Dimitrova, S. (1996). *Jovan Cvijić on the periphery and the centre*, Etudes balkaniques, № 3-4, BAN, Sofia, pp. 82-91.
- Радовановић, В. С. (1953-54). *Југославија – географски положај, унутрашње и спољашње везе*, Гласник етнографског института САНУ, књ. II/III, с. 115-146.
- Радовановић, М. (1983). Просторне детерминанте и фактори демографског развитака у Србији. *Статистичар*, бр. 10, Београд, с. 213-227.
- Радовановић, М. (1989). *Географски простор и друштвено-историјски процес*, у књ. Југословенски геопростор, Београд, с. 9-16.
- Радовановић, М. (1991). Антропогеографске и демографске основе развоја насељености у Србији. *Зборник радова ГИ „Јован Цвијић“ САНУ*, 43, 57-90.
- Трговчевић, Љ. (1990). *Јован Цвијић и Љубомир Стојановић о будућој југословенској држави, Преписка из 1917. и 1918*. Годишњак града Београда, 38, с. 193.
- Friedmann, J. R. (1967). *A general theory of polarized Development*, Ford Foundation, Urban and Regional Development Advisory Program in Chile, Santiago, 1967. Прештампано у: Growth Centres in Regional Economic Development, 1972.
- Foucher, M. (1991). *Fronts et frontières, un tour du monde géopolitique*. Paris: Fayard
- Hartshorne, R. (1950). *The functional approach in political geography*. A.A.A.G., 40.
- Цвијић, Ј. (1991-а). *Балканско полуострво*, Сабрана дела, Београд, 1991. (Оригинал: Cvijić J., *La péninsule Balkanique. Géographie humaine*. Paris, 1918).
- Цвијић Ј. (1991-б). *Географски и културни положај Србије*, Сабрана дела, књ. 4/1, друго издање, Књижевне новине, Београд, 1991. (Гласник СГД, св. 3-4, Београд, 1914).
- Цвијић, Ј. (1969). *Опита географија. Антропогеографија*. СГД, Београд, (текст из 1901., ред. М. Радовановић).
- Чубриловић, В. (1983). *Међународни положај југословенских земаља концем XVIII и поч. XIX века*, у књ. Одабрани историјски радови, Београд, с. 499-524.

MIRKO GRČIĆ

S u m m a r y

CVIJIĆ'S PERCEPTION OF GEOGRAPHICAL POSITION OF SERBIA

The author has critically observed the visions of geographical situation of the territory of Serbia by Jovan Cvijić, which are deeply rooted in the national iconography of Serbs. This article considers both myths and reality, which are related to the position of Serbia in cultural, geopolitical and geostrategic aspects. On the basis of realized benefits and damages for Serbian national state, which are the consequences of its geographical position, the author made conclusions that performances of geographical position are in misbalance with contemporary reality. The position of Serbia had been favorable for transit and international cooperation, but unfavorable for self-defense and territorial cohesion. This article observes determinants of the position of Serbia from aspects of the centre of power – European Union, as well as from aspects of periphery, such as Balkan from the European point of view.